

БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИЙ РАДЯНСЬКИЙ ЧИТАЧ І ВИДАВНИЧА СПРАВА В СРСР

Утворення 60 років тому СРСР стало втіленням у життя однієї з провідних ідей Комуністичної партії. «Ми хочемо *добровільного* союзу націй, — такого союзу, який не допускав би ніякого насильства однієї нації над одною, — такого союзу, який ґрунтувався б на цілковитому довір'ї, на ясному усвідомленні братерської єдності, на цілком добровільній згоді», — писав В. І. Ленін [1, т. 40, с. 41]. «**Утворення СРСР, встановлення відносин дружби, довір'я, взаємодопомоги між народами надало гігантського прискорення духовному розвитку суспільства, народженого Великим Жовтнем**, — підкреслено в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. — Соціалізм зумів розв'язати завдання справді історичного значення: озброїти досягненнями культури багатомільйонні маси людей праці, відкрити для кожної людини, незалежно від її соціального стану і національності, всі джерела знання» [5].

До Жовтневої революції лише окремі народи Російської імперії мали змогу читати літературу рідною мовою. У писемності більшості національних мов ще не було остаточно сформованої

орфографії, виробленої термінології, бракувало місцевих літературних і технічних кадрів, у деяких народів писемність взагалі була відсутня.

Підкреслюючи необхідність створення преси та книги для мільйонів потенціальних читачів різних національностей, В. І. Ленін писав: «...ми всіляко допомагаємо самостійному, вільному розвитку кожної народності, зростанню й поширенню літератури рідною для кожного мовою...» [1, т. 39, с. 106].

Не минуло й двох років після перемоги Великого Жовтня, а у резолюції VIII з'їзду РКП(б) 1919 р. «Про партійну і радянську пресу» з'явився вперше термін «масовий читач» [2, с. 82—83].

Партійні та радянські органи в центрі й на місцях вживали необхідних заходів для організації випуску періодичних і книжкових видань національними мовами. «Завдання в тому, — підкреслював В. І. Ленін, — щоб пробудити революційну активність до самодіяльності й організації трудящих мас, незалежно від того, на якому рівні вони стоять, перекласти істинне комуністичне вчення, яке призначене для комуністів більш передових країн, на мову кожного народу...» [1, т. 39, с. 310].

З початком відбудовчого періоду з'являються читачі технічної, довідкової та інших спеціальних типів книги, але найбільш численною групою все ще лишаються десятки тисяч напівграмотних селян, робітників різних національностей.

У 20-ті роки величезна робота проводилася щодо налагодження випуску книг для національних республік. Поряд зі створенням і зміцненням національних видавництв книги національними мовами видавались і в Москві. У 1924 р. при ЦВК СРСР організовано Центральне видавництво народів Союзу РСР (Центрвидав). В його обов'язки входило поширення як своїх видань, так і книг інших видавництв. При Центрвидаві була відкрита профшкола для підготовки національних кадрів кваліфікованих робітників — поліграфістів.

Центрвидав разом з науковими закладами і національними видавництвами створював алфавіти для тих народів, які їх ще не мали, удосконалював орфографію, виробляв термінологію, організував відлиття шрифтів. Успішно працювали філіали Центрвидаву: Український — у Харкові, який обслуговував населення УРСР і Криму, Північно-Кавказький — у Ростові-на-Дону, який за три роки зумів уперше в історії гірських народів налагодити видання літератури їх рідними мовами.

У СРСР проживало багато народів, які розмовляли тюрксько-татарськими мовами, але користувались чужим для них і складним арабським алфавітом, що ускладнювало ліквідацію неписьменності та гальмувало розвиток національної культури. Була проведена латинізація алфавіту. Центрвидав вів велику роботу щодо випуску букварів, підручників, періодичних видань ново-тюркським алфавітом.

Разом з тим велося вивчення читачів, їх запитів, особливостей сприймання, розуміння прочитаного, яке було необхідною передумовою створення адресних друкованих видань. Вивченням чи-

тачів займались, намагаючись охопити різні соціальні групи, Голвполітосвіта, де в 1923 р. було створено спеціальне бюро по вивченню читачів, агітаційно-пропагандистські відділи місцевих партійних організацій, республіканських наркоматів освіти, бібліотеки, хати-читальні, майже всі редакції газет і журналів. Написано ряд узагальнюючих праць [15], опубліковано багато статей у спеціальних журналах для працівників преси.

Особливо активно вивчалися запити читачів на Україні* — силами кабінету вивчення читачів і книги Українського інституту книгознавства, Всеукраїнського книговидавничого і книготоргового кооперативного об'єднання «Книгоспілка» [13]. Турботою про читача диктувалось запровадження спеціальних коментарів, якими видавництво супроводжувало майже кожную книгу.

Завдання будівництва нової економіки, ступінь грамотності читачів країни в цілому, їх купівельна спроможність зумовлювали не лише тематику, але й зовнішнє оформлення, тираж друкованих видань. У двадцяті роки переважно видавалась суспільно-політична та науково-популярна, сільськогосподарська, художня, навчальна література у вигляді тематичних збірників і брошур. Практикувалось видання невеличких бібліотечок з різних питань (ціна брошур 2... 5 коп.). Л. І. Брежнев у своїх «Спогадах» подає характерний приклад читання 20-х років: «Ми читали ленінські праці — не у звичних тепер томах зібрання творів, а в тонких брошурах, які ще пахнули друкарською фарбою» [8, с. 27].

Видавництва, редакції періодичних видань, бібліотеки вели диференційовано пропаганду книг, розраховуючи на такі групи: читачі малописьменні (після школи лікнепу, або з напівзабутими знаннями земської чи церковно-приходської шкіл); читачі, що в анкетах писали «грамотний» (вже знайомі з газетою, починали цікавитись книгою, шукали її з певною метою отримати практичні поради, але відчували труднощі при читанні взагалі, особливо книг, надрукованих дрібним шрифтом); читачі — активісти у громадському житті (переважно робітники, для яких книга вже стала джерелом політичної освіти).

Йшов небачений в історії людства процес залучення до книги мільйонів. У роки перших п'ятирічок в умовах індустріалізації і колективізації відбувається подальше зростання диференціації видань за читацькою ознакою. Величезне значення для забезпечення потреб читачів у книзі мали постанови ЦК ВКП(б) від 28 грудня 1928 р. «Про обслуговування книгою масового читача» і від 15 серпня 1931 р. «Про видавничу роботу» [3].

ЦК ВКП(б) вимагав посилити роботу не лише видавництв, але і всіх державних, громадських, кооперативних і особливо партійних організацій в галузі обслуговування масового читача. У постановках підкреслювалась необхідність поліпшення тематики масової книги. Для посилення зв'язку з читачами, здійснення робітничо-селянського контролю над друкованою продукцією ЦК ВКП(б) запропонував видавництвам проводити попередні обговорення рукописів у робітничій і селянській аудиторіях.

Змінювався кількісний і якісний склад читачів радянської книги. Підростаюче покоління навчалось не лише читати й писати, а й одержувало початкову та середню освіту. Отже, зросла потреба у різних видах навчальної літератури. Особливо активну читацьку групу становили комсомольці та молодь, ударники і станановці, ініціатори колективізації.

У союзних республіках виросли літературні та видавничі кадри, зміцніла поліграфічна і видавнича база. Функції Центрвидаву переходять до національних видавництв Азербайджанської, Таджикиської, Туркменської, Узбецької та інших республік. Для обслуговування жителів республік, які ще не мали своїх національних видавництв, у центральних видавництвах створювались національні сектори.

Характерною особливістю господарського та культурного будівництва в союзних і автономних республіках, особливо в Середній Азії, були вищі темпи зростання господарства та культури, ніж по країні в цілому. Наприклад, на території Туркменистану, Таджикистану, Киргизії до революції взагалі не видавались книги, а в 1938 р. тут випущено більше книг, ніж на території дев'яти республік (крім РРФСР, УРСР). Перша книга евенкійською мовою вийшла в 1931 р., а до 1937 р. цією мовою було видано вже 226 тис. прим. книг. В країні формувались національні за формою і соціалістичні за змістом культури, відбувався процес інтернаціоналізації, взаємозбагачення націй. Зростало значення російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів СРСР. Велику роль у поглибленні культурної революції в республіках Середньої Азії відіграло введення в 1938—1940 рр. нового алфавіту, основаного на російській графіці. У цілому випуск літератури мовами народів СРСР збільшився в 1938 р. у три рази порівняно з 1928 р. і у 20 разів порівняно з 1913 р. [9].

Партія вживала всіх заходів для забезпечення бійців Радянської Армії літературою різними мовами. Л. І. Брежнев с теплим почуттям згадує про те, як у роки Великої Вітчизняної війни в окопах і траншеях чекали, передавали з рук в руки газету 18-ї армії «Знамя Родины», «яке важливе було для солдатів влучне слово, сказане своїм, доморослим поетом, або малюнок у скромному бойовому листку» [7, с. 27].

У роки післявоєнної відбудови партія і уряд оперативно вирішували питання про те, щоб забезпечити читача масовими виданнями. Л. І. Брежнев згадує, як у період відбудови Запоріжжя стали він одразу ж наполіг на збільшенні тиражу обласних газет: «І хоч паперу в країні не вистачало, ЦК ВКП(б) пішов нам назустріч...

В найбільш гарячий час на будівельному майданчику працювали виїзні редакції газет «Правда», «Радянська Україна», «Большевик Запоріжжя»....

Листівки з приводу особливо важливих подій ми почали випускати регулярно. Комсомольці скидали їх у місті з вантажних автомобілів, а іноді і з маленького літака «ІЮ-2» [7].

Проблема багатонаціонального читача у післявоєнні роки відображена у постановах ЦК ВКП(б) про якість центральних, республіканських, обласних і районних газет. Зокрема у рішеннях ЦК ВКП(б) «Про поліпшення якості і збільшення обсягу республіканських, крайових і обласних газет», «Про номери обласних, крайових і республіканських газет на чотирьох полосах, які вийшли за 29 липня 1945 р., Постанови ЦК ВКП(б) від 15 березня 1950 р. Про заходи щодо поліпшення перекладів матеріалів ТАРС, які публікуються в місцевих національних газетах», Постанови ЦК КПРС (1950 р.). Про роботу газети «Советская Чувашия» [3].

Під час освоєння цілинних земель, коли Казахстан, за словами Л. І. Брежнева, став «планетою ста мов», Центральний Комітет Компартії Казахстану, особисто Л. І. Брежнев, провели велику роботу щодо забезпечення республіки книгою і пресою. Л. І. Брежнев розповідає: «Мені й до цього доводилося займатися справами, зв'язаними з національною культурою. Ще в Молдавії зрозумів: якщо живеш у республіці, то треба знати звичаї і традиції народу, його історію, художню творчість. Відразу після приїзду в Алма-Ату обклався книгами, часто зустрічався з казахськими літераторами і художниками, бував у театрах» [7].

У процесі комуністичного будівництва, в умовах розгортання науково-технічної революції, глибоких зрушень в економіці, характері праці відбуваються важливі соціальні зміни в характері читача. Підвищується професійна підготовка і майстерність робітників і селян, їх освіченість і культура, інформованість, відбувається інтенсивний процес інтернаціоналізації матеріального і духовного життя націй, що в свою чергу сприяє формуванню спільних комуністичних рис культури, духовного обличчя, моралі, побуту.

Читання стало постійною потребою радянських людей. Л. І. Брежнев відзначав, що в нашій країні величезний інтерес до книги. По праву радянський народ вважається народом, що читає найбільше у світі [див. 4].

Розвиток багатонаціональної книги та преси знайшов своє відображення у рішеннях XXVI з'їзду КПРС, постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи».

Наявність в СРСР якісно нового, багатонаціонального, висококультурного читача вимагає у наш час наукового управління процесом використання книжкових багатств, теоретичного обґрунтування складних питань книгообороту. Успішно реалізуються комплексні загальносоюзні та республіканські програми дослідження читання різних соціально-демографічних груп населення: «Читательские интересы рабочей молодежи» (1963—1965) [17], «Советский читатель» (1966—1967) [16], «Книга и чтение в жизни небольших городов» (1966—1972) [10], «Книга и чтение в жизни советского села» (1973—1978) [11], «Книга и читатель», «Чтение и формирование личности» — в Латвійській та Естонській соціалістичних республіках [12], з'являються узагальню-

ючі дослідження, присвячені питанням формування та розвитку радянського читача [18].

У республіках діють універсальні і спеціалізовані видавництва. У 1980 р. видавництвами РРФСР випущено 49 583 назв книг і брошур, з них 1150 назв — видавництвами автономних республік. Видавництва УРСР випустили 9061 назву книг і брошур, Білоруської РСР — 3009, Узбекицької РСР — 2169, Казахської РСР — 2188, Грузинської РСР — 2103, Азербайджанської РСР — 1226, Латвійської РСР — 1672, Молдавської РСР — 1948, Литовської РСР — 2546, Киргизької РСР — 1088, Таджикицької РСР — 595, Вірменської РСР — 1165, Туркменської РСР — 673, Естонської РСР — 2126 [14]. Щоденно до послуг багатомовного радянського читача у бібліотеках і книжкових магазинах сотні тисяч назв книг і брошур, газет і журналів мовами більш ніж ста націй і народностей СРСР.

Можна виділити ряд постійно діючих факторів, які сприяють становленню радянського читача. Це в першу чергу реалізація КПРС ленінської національної політики, що визначає спосіб життя радянських людей; безпосереднє живе спілкування людей різних національностей у процесі спільної праці, навчання, служби в Радянській Армії, у сім'ї, побуті; єдина система навчання та виховання молодого покоління, яке здійснюється різними мовами, але за єдиними програмами середніх і вищих навчальних закладів; успішне функціонування російської мови як засобу міжнаціонального спілкування народів СРСР; врахування національних особливостей республіки у практиці — видання, використання книги та періодики.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повн. збір. тв. 2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. Т. 2. — К.: Політвидав України, 1979, с. 83—88. 3. Про партіюну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення. Збірник документів і матеріалів. — К.: Політвидав України, 1974, с. 90. 4. Матеріали ХХVІ з'їзду КПРС. — К.: Політвидав України, 1981, с. 90. 5. Про 60-ту річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС. — Рад. Україна, 21 лютого 1982 р. 6. *Брежнєв Л. І.* Ленінським курсом. Статті і промови. Т. 4. — К.: Політвидав України, 1974, с. 61. 7. *Брежнєв Л. І.* Мала земля. Відродження, Цільна. — К.: Політвидав України, 1980, с. 29, 77—78, 164. 8. *Брежнєв Л. І.* Спогади. — К.: 1981, с. 9, 27. 9. *Баренбаум Е. І.* *Давидова Т. Е.* Історія книги. — М.: Книга, 1971, с. 376—377. 10. Книга и чтение в жизни советского села. Проблемы и тенденции. — М.: Книга, 1978. 11. Книга—читатель. — В сб.: Аспекты библиотекосведения. Вып. 6. Рига, Авотс, 1980; Чтение и формирование личности. Рига, 1980. 12. *Нечавев М.* Книжка та її покупець на селі. К.: УНІІК, 1929. *Скамандр Р.* Селянин про книжку. — Червона преса, 1926, № 10—11, с. 14—19. 14. Печать в СССР в 1980 г. — М.: Статистика, 1981, с. 123—125. 15. *Шафир Я.* Очерки психологии читателя. — М.; Л., 1927; *Банк Б., Виленкин А.* Рабочий — читатель в библиотеке. — М.; Л., 1930; *Хлебцевич Е.* Изучение читательских интересов красноармейцев. — М.; Л., 1927; *Смушкова М.* Первые итоги изучения читателя: Обзор литературы. — М., 1926; *Балыка Д., Фридьева Н.* Изучение читателя: Опыт методики. М., 1928. 16. Советский читатель: Опыт конкретно-социологического исследования. М., 1968. 17. Читательские интересы рабочей молодежи. М., 1966. Читательские интересы рабочей молодежи. — Труды Ленинградского института культуры им. Н. К. Крупской. Л., 1967, т. 18, с. 5—86. 18. *Чубарьян О. С.* Читатель и книга. — М.: Книга, 1979.

Проблемы социологии и психологии чтения. — М.: Книга, 1975. Многонациональная советская журналистика. — М.: Книга, 1975. *Добрынина Н. Е.* Интернационализация чтения на селе: некоторые аспекты. — В сб.: Книга и чтение в жизни советского села. М.: Книга, 1978, с. 19—46.

Soviet bookediting systems structure, changes in form and contents of books in connacion with formation of the soviet multinational readership are described.

Стаття надійшла в редколегію 18. 01. 82
